

v drugih državah, v Avstriji, Italiji in v izseljenstvu. Na eni strani torej logika čim popolnejše demokratizacije kulture in sprostitve vsakršne ustvarjalnosti, na drugi povezanost v enotno delujoči skupnosti.

S tem bi ta kratki očrt tudi končali. Kulturna zgodovina Slovencev izpričuje izjemno trdoživost – še danes so najmlajši evropski narod, ki izključno sam skrbi za svojo kulturo – ne le duhovnostvarjalno, kar je seveda samo po sebi umevno, temveč tudi materialno. Z nekoliko patetike bi lahko rekli, da jih je zgodovina prisilila biti nekaj, kar bi utegnili biti vzorec prihodnjega sveta: nenasilnega, kulturno pluralističnega, neagresivno trdnega v varovanju svoje kulturne samobitnosti. Naj se mi oprusti ta samohvala, če jo kdo tako razume: navsezadnje najbrž ni na svetu še kje tako malo samoumljivosti, kot je je v kulturnem preživetju majhnega naroda. Tudi današnjega slovenskega.

Slovenci včeraj, danes, jutri

Emil Milan
Pintar

1. Namesto uvoda nekaj o optiki obravnave

Človeško življenje je mnogo prekratko, njegov spoznavni in pojmovni aparat pa bistveno preveč negotov, da bi mogel z resnostjo znanstvenika ali dostojanstvom poznavalca kaj gotovega reči o narodu, o njegovem včeraj, danes, jutri. Tudi najbolj dokumentirane razprave o narodu takó ostajajo na ravni eseja, osebnega in subjektivnega pogleda na zapletene družbene procese, v katerih se narodi oblikujejo in spreminjajo. Zavest o tej nujni subjektivnosti takó postaja ne le pogoj, temveč edini realni okvir strpnega razgovora o narodih in družbenih procesih v njih. Ti procesi seveda imajo svojo notranjo logiko, ki jo je mogoče do določene mere spoznati in tako dobiti vpogled v nujnost kakšnega dogajanja. Če na to gledamo v celoti, vidimo, da so ti procesi protislovni in sprepleteni v toliko presečišč in medsebojnih povratnih zank, da je napovedovanje o njih vedno znova podobno vedeževanju. Kolikor je namreč družba v strukturnem pogledu kontinuum institucij, tako je v razvojnem kontinuum procesov; in če je še mogoče za nekatere od njih določiti interne trende (»spontani trendi«), je to skoraj nemogoče, vsaj doslej, za njihovo vsakokratno rezultanto. Instrumentarij družboslovnih znanosti daleč zaostaja za tako nalogo, toliko prej, ker tudi med tolmačenjem in napovedovanjem kakšnega dogajanja na eni strani in realnim dogajanjem v določeni družbi obstaja povratna zanka: ni namreč mogoče izločiti dejstva, da kvalitetna, racionalna razlaga zapletenega spleta družbenih procesov vpliva povratno, prek njihovega samoosveščanja na dinamiko in vsebino teh procesov. To je specifičen primer Heisenbergovega principa nedoločljivosti v proučevanju družbenih zakonitosti.

Vse to ne ovira družboslovnih znanosti, da ne poskušajo z razvojem kategorialnega aparata, torej metodologije na eni in scientimetrije na drugi, dohiteti sedanost in z večjo mero gotovosti, kakor jo daje prerokba, napovedati prihodnost. V posameznem ji to že uspeva in na tej uspešnosti,

ki postaja »planende Vernunft«, temelji v znanosti njena pragmatična samozavest, pogosto preoblikovana v nesoliden temelj generalnega načrtovanja družbenega razvoja. Napačno razumljena uspešnost v posameznem postaja takó osnova lažne znanosti, ki bi jo lahko v okviru scientometrije lahko imenovali »statistika enega primera«, v okviru družbene razvojne teorije ideologija in v okviru praktične razvojne politike diktatura. Pri tem pa se imajo nosilci take politike, ki kljub krutim rezultatom v praksi ostajajo zvesti načelom, praviloma za orodje božje ali zgodovinske sile, kakor ugotavlja Galbreith. Zgodovina je prepolna primerov raznih narodnih »vodij z dobrimi nameni«: kolikor je to še razumljivo (ne pa opravičljivo) v zgodovini, pa v današnjem času vsak tak »vodja« predstavlja anahronizem in patološki delikt.

Ves razvoj resne družbene znanosti, tudi po doumevanju pomena študija »Meje rasti«, ki pomeni pomembno prelomnico v razvoju metodologije razumevanja in napovedovanja družbenih procesov, tako ne zanikuje, temveč potrjuje misel, da stoji v presečišču časa človek. Ničesar ne moremo spremeniti v razumevanju naše preteklosti, ne da bi to bistveno vplivalo na videnje naše prihodnosti. Še več: oblikovanje podobe naše prihodnosti zahteva ustrezno interpretacijo naše preteklosti, ki torej ni nekaj dokončnega, mrtvega, nekaj, kar smo pustili za seboj. Dejstvo, da je vsak pomembni filozof (»mislec časa«) napisal svojo lastno zgodovino filozofije (zgodovino preteklega in prihodnjega časa), morda še ni zadosten dokaz, je pa nedvomno aluzija na to vpetost človeka v čas, na to razpetost njegove zavesti med preteklost in prihodnost. Z zavrnitvijo kopernikanske podobe sveta je padla tudi linearna predstava časa; elastično podobo veselja, ki se z vsakim odkritjem širi navzven v prostor in čas, vseskozi spremlja družba z novim razumevanjem. Ta se z vsakim odkritjem širi navznoter v čas in prostor. Znotraj tega sveta in časa nasploh pa sta človekov svet in presečišče tega časa: in na določen način je kozmogonija samo refleks tega preseka in bo to ostala vse dotlej, dokler se človek v svojem času in prostoru ne bo srečal z drugim človekom; če se bo kdaj.

Človek tako postaja zavest naroda, v katerem se preslikava narodov »včeraj« v narodov »jutri« in obratno. In v prizmi tega preslikavanja preteklosti smo mi ves čas obsojeni samo na »tu in zdaj«, nekakšen transparenten nič »zgodovine«, s sencami preteklosti odslikan na volutiven zaslon prihodnosti in s svetlobo prihodnosti izrisan v globine preteklosti. In ves čas smo samo to: slika naše lastne prihodnosti, stkane iz senc preteklosti, spomin na zgodovino prihodnosti, tiktakajoči utrip časa.

Vendar to tiktakanje ni ves čas enako. Prav njegovo dožemanje, razumevanje različnih in protislovnih družbenih procesov na isti osnovi, v istem okviru, včasih zgosti te procese na nekaj osnovnih razsežnosti in prisili človeka, da dojema svet v celoti in svoje mesto v njem oz. svojo lastno »usodo« v tej zgoščenosti, v določenem smislu deformirani podobi. Pri tem je ta zgostitev razumevanja časa na misel o preživetju praviloma posledica realne zgodovinske ogroženosti kakšnega naroda, lahko pa tudi posledica notranje samoredukcije, diktature misli.

Zdi se, da je táko zgostitev prostora in redukcijo duhovnega na dilemo preživetja nazadnje sprožila grozljiva kriza kapitala v dvajsetih letih tega stoletja. Razpad kontinuuma takratnih družbenih institucij, utirjanje različnih družbenih procesov na temeljne produkcijske kategorije in s tem razpada vrednostnega sistema sta zgostila podobo prostora in časa. Napuh

»rasti brez omejitev«, ki ga je porojevala kapitalistična družba v svoji planetarizaciji industrijskega načina produkcije (in življenja), je bil sesut v nekaj tednih, v katerih se je razpršil mit o blaginji kapitalske družbe, grajene na logiki profitnega gona.

Zgostitev prostora in časa je zunanji okvir redukcije v razumevanju sveta na enodimenzionalno, *ideološko podobo*; to je s svoje strani nus-proizvod razpadanja policentričnega in pluralističnega (demokratskega, če ta izraz uporabimo v filozofskem, ne političnem pomenu) sveta vrednot.

Ideologizacija mišljenja je kanonizacija ene njegovih razsežnosti. Je njen notranji vzgib v ekskluzivnem, nemoč koeksistiranja, nepripravljenost na pluralizem in kohabitacijo. Njen politični izraz je diktatura.

Gospodarska kriza dvajsetih let je o usmeritvi anglosaksonskega političnega pragmatizma v družbene reforme porodila še dve veliki ideologiji: fašistično in komunistično. Prva je poskušala procese pri razpadanju (družbenih vrednot in družbene produkcije) obvladati z nasiljem države, ki naj bi zagotovila »tritisooletni« »novi red« (ordine nuovo); druga je poskušala z radikalno revolucionarno preobrazbo lastnine razrešiti »razredni konflikt«. Obe sta bili ekskluzivni, nestrpni, netolerantni: bili pa sta si ne samo medsebojno sovražni, – temveč tudi pripravljeni sklepati medsebojne kompromise in sporazume, da bi fizično dotolkli vsaka svoje nasprotnike!

To je po mojem edini možni miselni okvir strpnega razgovora o narodih včeraj, danes, jutri. Ideologije ne smemo razumeti kot oblike nacionalne zavesti posameznega naroda, čeprav ima vselej socio-genetski kod tega naroda, ki jo prevzame. Fašizem in komunizem nista zakonito nujna proizvoda določenega naroda, ki bi pripadal samo njemu in izražal določen značaj tega naroda, temveč obliki deformirane zgodovinske zavesti. Sta rezultat napačne refleksije popačene zavesti o ogroženosti naroda ali o njegovih večvrednostih in neupravičeni utesnjenosti. Šele s tem razumevanjem lahko posameznim narodom danes odvzamemo epitete včerajšnjih-izmov in ustvarimo kulturno podlago za tvoren razgovor.

2. Slovenci včeraj (oris)

Slovenci včeraj smo narod v nastajanju. Procesi osamosveščanja so nas kot družbo zatekli v sestavi večjih, nam v osnovi tujih in v precejšnjem delu sovražnih državnih tvorb, ki so razumele porajanje našega naroda kot moteče procese svojega lastnega družbenega razvoja in državniskega poslovanja. To nas je obsodilo ne samo na konfliktnost z obstoječo državno tvorbo, temveč predvsem na trpno prenašanje socialnega nasilja in genocidnega vedenja vladajočega naroda. Obdobje visoke natalitete, ki praviloma poteka hkrati z obdobjem nacionalnega samoosveščanja (Kosovo danes), zato ni povzročilo bistvenega porasta v našem narodu, temveč koncentracije revščine z vsemi znanimi posledicami: veliko smrtnost otrok in razseljevanje. Ob koncu prejšnjega stoletja je dočakal svoje petnajsto leto komaj vsak drugi slovenski otrok, rojen v okviru matere avstro-ogrske; vsak četrti Slovenec je poskušal z emigracijo in semidiaspora slovenskega naroda je bila ob koncu devetnajstega stoletja tolikšna, da je npr. l. 1905 v Clevelandu živelo več Slovencev kakor v Ljubljani.

V obdobju grobega in nasilnega nastajanja nacionalnih državnih tvorb velikih evropskih narodov so se majhni narodi navzeli filozofije pasivne

rezistence in pluralizma koeksistiranja ali pa so jih pregazili. Tako si tudi Slovenci nismo mogli privoščiti nobenega ideološkega ekskluzivizma in smo morali pojmovanje svoje nacionalnosti zasnovati na *družbeni* pripadnosti, ne pa plemenskih («krvnih») principih. Nacionalna strpnost malih narodov zato ni izraz kakšne posebne kulture, temveč refleks preživetja; zato je pa lahko temelj nove kulture sožitja in tolerance med narodi. Spoštovanje drugih kultur je bilo (in je še) za velike narode izraz milosti in posebnega idejno-narodnega napora; za majhne narode je to način bivanja, modus vivendi: v tem smislu postajajo majhni narodi dejavni sotorci kulture tretjega tisočletja.

Današnja duhovna filozofija slovenskega naroda je zato v osnovi pluralistična; filozofskega, religioznega ali ideološkega fanatizma kot narod nismo sposobni, to pa ne izključuje posameznikov, da se ne bi v tem pogledu dvignili visoko nad druge. V nobeni zares kritični situaciji v preteklosti se nismo mogli povsem poenotiti; individualizem na Slovenskem ni moda, temveč vsebina življenja. Državi smo priznali posvetno oblast, toda tudi Cerkev smo ves čas dojemali le kot drugo državo, katere moč ni segala v deveto kamrico srca: tam smo gojili rože skepticizma in duhovne neodvisnosti: slovenska literatura ves čas izpričuje boj za to zasebnost.

Predvojni komunizem kot ideologija »diktature proletariata« ni nikdar postal bistvena sestavina slovenske zavesti: šele resnična in praktična ogroženost slovenskega naroda v nastopu evropskih fašizmov mu je priznala prvenstvo kot najsposobnejšemu, najprodnarnejšemu organizatorju narodnega odpora: to je intima preobrazbe Osvobodilne fronte v komunistično gibanje in oblikovanje slovenske komunistične države v kontekstu jugoslovanske federacije.

3. Slovenci danes

Evropske države so se sredi sedemdesetih let ob naftnem šoku znašle v pravi gospodarski krizi, ki pa zaradi uspešnih družbenih reform v petdesetih letih še zdaleč ni bila tako huda kakor tista prva. Tudi ta je sicer zgostila doumevanje prostora in časa ter pospešila nastajanje nove vizije glede razvoja tako posameznih držav kakor Evrope v celoti. V žarišču te vizije pa ni več kanonizirana ideologizirana podoba idealiziranega »reda«, torej statična slika nekega hipotaziranega stanja, pa tudi ne militantna zahteva po prerazporeditvi bogastva, temveč spoznanje o nujnosti večje fleksibilnosti družbenih institucij, o pospešenem prehodu v »inovacijsko« (postindustrijsko, informacijsko, kibernetsko) družbeno organiziranost. To spoznanje, katerega genezo je mogoče spremljati skozi mednarodne znanstvene konference – npr. OECD 1974 v Parizu (sporočilo te konference je vsebovano v študiji OECD Interfutures), Minespol II 1976 v Beogradu (Jugoslavija ni nikdar doumela sporočila te konference) in UNCTAD 1978 na Dunaju – je rodilo »tretjo znanstveno-tehnološko revolucijo«, ta pa je sprožila nastajanje Združenih držav Evrope, ki so edine lahko družbeno-ekonomski okvir za pospešen znanstveno-tehnološki razvoj.

Jugoslavija je v sedemdeseta leta stopila z najstarejšo politično strukturo v Evropi. Čeprav so se posamezniki nagibali k civilizacijski maniri prostovoljnega umika v pokoj, jih je vendarle refleksija enotnosti, skupne ogroženosti in zavedanja, da so orodje »višjih sil«, silila v vztrajanje pri

izvrševanju svojega zgodovinskega poslanstva, torej oblasti. Da bi to zmogli, so prilagodili celotno družbeno organizacijo in njej podredili institucije države: reforme sedemdesetih let so po tej plati pravzaprav likvidacija (civilne) države ter hkrati uveljavitev upravnega amaterizma in diletantizma na vseh ravneh odločanja. Specifično znanje o vodenju podjetja (management) ali velikih sistemov (administration), ki se je v razvitem svetu čedalje hitreje uveljavljalo, je bilo anatemizirano in družbeno preganjano, produkcijski in kapitalski procesi razdrobljeni in podrejeni parcialnim in lokalnim interesom. Družbeno življenje je tako postalo »neposredno«, država pa oblika zagrobnega življenja individualne zavesti tistih posameznikov, ki so imeli patent na ideološko vizijo in njeno uresničevanje.

Izraz tega je drsenje Jugoslavije iz matice toka evropskega razvoja in kot nujna posledenca ekonomska kriza. Ta je dokazala neuspešnost državnih institucij, njihovo zgolj obrednost in dejansko nesposobnost za obvladovanje gospodarstva in razvoja. S tem spoznanjem je ekonomska kriza prerasla v družbeno. Ker je pa država še vedno predvsem v funkciji ene stranke oz. njene ideološke vizije, je zašla eo ipso tudi v politično krizo. Toda to spoznanje ne rešuje krize, temveč samo zastruje njena notranja protislovja.

Ta kriza je razkrila različne civilizacijske značilnosti jugoslovanskih narodov. Nekateri so uspeli razviti kompleksno strukturo svojih družbenih institucij, torej svoj kontinuum in so danes sposobni, deloma pa tudi že pripravljeni krizo obvladovati s svojim bolj samostojnim, bolj fleksibilnim, uspešnejšim delovanjem, torej z nadaljnjim opuščanjem ideologije v korist pluralizma idej in njihove politične artikulacije (prehajanje nestranskarskega, idejnega pluralizma v pluralizem političnih strank). Narodi na jugu in vzhodu dežele pa so institucionalizirali družbeno-politično življenje s poenostavljeno oblastno, avtoritativno strukturo partijske države oz. državne partije.

To danes vodi Slovence v objektivni konflikt. Vedno bolj je namreč navzoča zavest, da želja po reafirmaciji avtoritativnega režima na celotnem ozemlju Jugoslavije ni naključen pojav in zgolj osebni izraz želje po personalnem absolutizmu, temveč logičen refleks enopartijske države v vsaki družbeni razvojni krizi. Zato v tem trenutku za slovenski narod še zdaleč ni dovolj samo upreti se tej zahtevi po despotizaciji državno-partijskih institucij, temveč mora odločneje kreniti v razvoj dejanskega, političnega pluralizma družbenih ustanov.

Slovenci smo torej danes narod v formiranju institucij civilne družbe in njene suverene državnosti. Pri tem smo v dvojnem razvojnem konfliktu: navznoter v spopadih, ki jih poraja sestop slovenske partije z oblasti, navzven s srbsko zahtevo po uveljavitvi trde roke, torej institucij necivilne družbe. Zaradi notranjih front smo šibkejši na zunanjih, toda zaradi teh ne bi smeli upočasnjevati procesov notranje preobrazbe, saj bodo slovensko družbo formirali kot sodobno inovacijsko družbo, slovenski narod pa ponovno postavili ob bok tistih narodov, ki so uspeli svojo suverenost izražati v civilni državni organiziranosti. V tem smislu socializem več ne pomeni ekskluzivno ideološko platformo, temveč kot substrat razvojnih procesov v sodobnih družbah: praktična demokracija upravnih institucij in udeležbe čedalje več državljanov v njih.

4. Slovenci jutri (hipoteza)

Misel o Slovencih jutri ima dve temeljni postavki:

– prvo, da bomo zdržali pritisk za uveljavljanje novega »bratstva in enotnosti«, v ozadju katerega so znani scenariji 19. stoletja: dominacija večinskih narodov v večnacionalni državi. Taka dominacija se oblikuje le z raznarodovanjem manjših narodov. Vse to je navzoče tudi v današnjih preverjanjih v Jugoslaviji. Toda izkušnje iz 19. in začetka našega stoletja prinašajo tudi naslednje sporočilo: vse večnacionalne države, ki niso uspele v praksi uresničiti svojega deklariranega teoretskega stališča o enakopravnosti, so danes predmet zgodovine, ne subjekti aktualne politične scene;

– drugo, da so se v Evropi že uveljavili procesi pri oblikovanju mednarodnih državoupravnih institucij – da so torej v nastajanju Združene države Evrope, ki ne pomenijo ne spreminjanja državnih mejá ne vsiljevanja »enotnosti« kot pogoja za večjo učinkovitost.

Slovenci živimo v znamenitem, v mnogočem usodnem trikotniku evropskih narodno-kulturnih grupacij. Iz tvornega sodelovanja v tem stičišču slovanskega, romanskega in germanskega duha je veliko odvisno dinamično ravnotežje kulturnega, narodnostnega razvoja Evrope. Ljudstva v tem presečišču se prežemajo – praktično ni mogoče potegniti meddržavne meje, ki ne bi bila narodnostno nasilna in krivična. Zato je treba državo opredeliti kot pravno institucijo družbe, ne naroda. S tem dobijo narodi prosto polje za suveren razvoj pa tudi za sodelovanje, za skupno kulturno ustvarjalnost in tvornost.

Optimizem tega zapisa zasnavljamo na doseženem: slovenski narod je v neugodnih zgodovinskih razmerah dokazal svojo identiteto in kulturno-idejno plodnost, povsem enakovredno drugim, večjim narodom Evrope. Državni monopoli to danes deloma še zakrivajo s favoriziranjem »svoje« kulture, »svojega« naroda. Toda prav odmik državnosti od nacionalnosti ustvarja nove možnosti za resnično enakopravnost kultur in narodov v evropskem prostoru – in to ne le tistih, ki so formirali svojo državo, temveč tudi onih, ki jim danes tega statusa še ne priznamo.

5. Namesto konca

Današnji razgovor je lahko droben kamen v mozaik ali celo v temelj boljšega medsebojnega spoznavanja in razumevanja pa tudi večjega medsebojnega spoštovanja, saj zunaj tega okvira, torej spoštovanja tuje kulture, ni mogoče njeno razumevanje. Tu ni dovolj samo pasivno, strpno prenašanje, vsiljena kohabitacija, temveč si moramo prizadevati za tvorno povezovanje narodov in njihovih kultur. Načelno moramo zavrniti misel, da je v Evropi še mogoče spekulirati s spreminjanjem mejá ali državno-upravnim nasiljem nad jezikom in kulturami manjšin: taka zahteva ali taka praksa so izrazi največje stopnje v nekulturi posameznika, posamezne politične uprave, naroda ali njegove države.

Sodelovanje med narodi bo zahtevalo mednarodne državne in nedržavne institucije. Tole srečanje obeh kultur bi mogoče lahko bila ena od njih – in v tem smislu bi si morali prizadevati v prihodnje.